

A központi szolgáltatások

Ez év június havának 12-én szokatlan ülést tartott a KIK Megyei Könyvtári Tagozata a Széchenyi könyvtárban. Szokatlan volt az esemény, mivel, a Tagozat életében először, igen sok „külső” volt jelen, az elnöklő Kis Gábor jószereivel az egész OSZK vezérkarát köszönthette. A téma a központi szolgáltatások kérdésköre volt, érthető hát, hogy az OSZK-val kellett leülniük a Tagozat tagjainak. Már előzetesen mindenki kézhezkapta Biczák Péter nagyszerű problémaösszegző-feltáró-számbevevő traktátusát (teljes terjedelmében közöljük), így semmi akadálya nem volt annak, hogy kibontakozhassék a vita. Ezt a vitát igen szívesen ismertetnénk, ám viszontart ettől az, hogy a jelenlévők elhatározták: igen rövid időn belül szisztematikus formába öntik nézeteiket. Természetesen ezt az anyagot is közölni fogjuk.

Vitaanyag

A hazai könyvtárügynek mindig erős oldala volt a rendszertudata, amely – valljuk be – elsősorban a jó képzésnek, s nem a rendszer valós elemei meglétének volt az eredménye.

Az utóbbi évek gazdasági megszorításai következtében a figyelem előterébe kerültek a központi szolgáltatások. Legalább két okra vezethető vissza ez a figyelem: részben a szolgáltatást nyújtó intézmények vagy megszüntették a többi könyvtárnak nyújtott szolgáltatásaikat, vagy több esetben (és itt tisztelet az önmérsékletet tanúsító kevesebbeknek) olyan mértékben emelték az árakat, hogy megfizethetlenné, a kisebb könyvtárak számára elérhetlenné váltak. A másik oka e figyelemnek, hogy az elszegényedő könyvtárak, ha meg akarják őrizni színvonalukat, egyre jobban rászorulnának a központi szolgáltatásokra, de sajnálatos módon a lehetőségeik egyre szűkösebbek. A központi szolgáltatások fenntartása, működése a könyvtári rendszer egész szempontjából fontos tényező, mert gazdaságosabb működést tenne lehetővé a jelenlegi „manufaktúráknál”, s mert ezek biztosítják a rendszer egységességét, átjárhatóságát.

A fent elmondottakat figyelembe véve, a lehető legszélesebben értelmezem a központi szolgáltatások közé sorolható feladatokat, s igyekszem felsorolni minden olyan elemet, amellyel a könyvtárügy befolyásolható, s amellyel a működése hatékonyabbá tehető. A vitaanyagban a problémák felvetésére koncentrálok, mivel a megoldás témánként alapos elemzést, többféle alternatíva kidolgozását kívánja, team munkát feltételez.

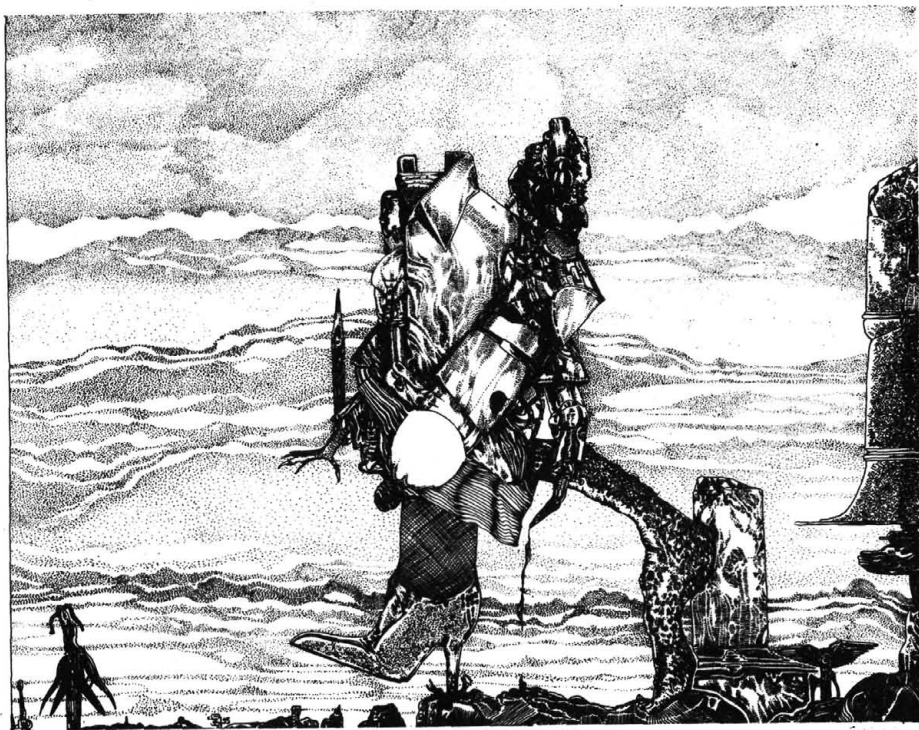
1. A Magyar Nemzeti Bibliográfia (MNB)

Feladata, hogy garantálja a nemzeti dokumentumtermés számbavételét, és egyúttal biztosítsa a bibliográfiai leírás egységességét. Ma még csupán álom, de elérendő cél, hogy minden dokumentumról csak egyszer készüljön leírás, s ezt alkalmazza az egész könyvtárügy. Az MNB jelenleg három formátumban jelenik meg:

- a) Évi 24 füzetben, füzetenként abc sorrendben a művek. Éves kummuláció 1991-ben jelent meg utoljára. Ez a formátum a gyakorlatban nem igazán használható a művek azonosítására, illetve visszakeresésére.
- b) A CD-ROM változat, a NEKTÁR, mely az 1976–91 közötti anyagot tartalmazza, kiválóan használható keresésre, megfizethető áron kapható. Sajnálatos, hogy évenként a friss anyaggal kiegészítve nem nyomják újra. E formátumnak hard ware feltétele van: számítógép és CD-ROM leolvasó, mellyel a kisebb közkönyvtárak még nem rendelkeznek.
- c) Az MNB floppy változata, mely folyamatosan, off line biztosítja a hozzáférést – meglehetősen drágán (évi 149 000,-), a városi és annál kisebb könyvtárak számára elérhetetlen áron.

Végül, s ez akár lehetne a d) pont, az MNB hozzáférhető on line módon azon könyvtárak számára, amelyek a számítógépes hálózatba bekapcsolódtak.

A nemzeti bibliográfia adatai megvásárolhatóak a fentiekén kívül tételenként 10,- Ft-ért a Könyvtárellátón keresztül, de például a SZIRÉN program által is, évi 40 000 ezer Ft-ért.

A rövid felsorolásból látszik, hogy a nemzeti bibliográfiai számbavétel eredménye sokféle módon, sokféle áron férhető hozzá.

Súlyos gond a kötelempéldány-szolgáltatás rendezetlensége, a jogszabályozás korszerűtlensége és betarthatatlansága.

2. Könyvtárellátás

A Könyvtárellátó Közhasznú Társaság jelentős változáson ment keresztül az elmúlt években. Szolgáltatásai differenciálódtak, a könyvtárakkal kötött szerződésai rugalmasabbak, mint voltak. Gazdálkodása önálló, tevékenysége nyereséges. Érdemei közül első helyre sorolandó az a kapcsolatrendszer, melyet a kiadókkal kialakított. Két súlyos gonddal kell az elkövetkezendő időben megküzdnie:

- a) az Új Könyvek állománygyarapodási tanácsadó kérdése, mivel a Széchényi Könyvtár az erre vonatkozó szerződést ez év december 31-el felmondta. Az ÚK-ra különösen a közép- és kiskönyvtáraknak szüksége van, mivel ez a kiadvány nem kereskedelmi jellegű s így a könyvtáros döntéseit megkönnyíti. A sorsát illető döntésnél figyelemmel kell arra is lenni, hogy egy több mint 30 éves adatbázis van a kiadvány mögött.
- b) a könyvek postai kiszállítása egyre drágább, emiatt különösen a kis könyvtárak fajlagos költségei egyre nagyobbak.

3. Számítógépes hálózatok, adatbázisok

A könyvtárak szempontjából kiemelkedő jelentőségű a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program és az ehhez kapcsolódó társadalmi szervezet a HUNGARNEZ Egyesület.

A hálózatba szinte valamennyi nagyobb könyvtár belépett, használja az elérhető adatbázisokat. A közkönyvtárak szempontjából kívánatos lenne a városi, illetve a vonzáskörzettel rendelkező községi könyvtárak irányába a továbbfejlesztés, illetve a nagy adatbázisok kiépítése és hozzáférhetővé tétele.

4. Könyvtárközi kölcsönzés és gyűjtőköri elhatárolás

A két kérdéskör szorosan összefügg, hiszen nem lehet addig gyűjtőköri elhatárolást meghatározni, amíg nincs mögötte egy megbízható, elérhető árú könyvtárközi kölcsönzés, szolgáltatási kötelezettséggel és megfelelő példányszámú dokumentummal. E kérdéskör kidolgozatlansága és elavult szabályozása miatt, a szegénység ellenére is, „kincsgyűjtés” folyik a könyvtárakban. Furcsa ellentmondás, hogy míg a rohamosan elértektelenedő könyvbeszerzési keretek a könyvtárközi kölcsönzésre ösztönöznének, a gyakorlatban a folyamat az ellenkező: a könyvtárközi kölcsönzések száma folyamatosan csökken.

5. Általános tárgyszójegyzék

A számítógépes adatbázisok, a lokális adatbázisok, a helyi katalógusfunkciók számítógépes kiépítése elengedhetetlenné teszi az általános (szabályozott) tárgy-

szójegyzék kiépítését. Az adatbázisok közötti átjárhatóság, adatbázisok összeolvasztásának igénye, de egész egyszerűen a releváns információk könnyebb megtalálásának érdekében egyre jelentősebb kérdésnek tűnik az általános tárgyszójegyzék kidolgozása és folyamatos karbantartása.

6. Könyvtártudományi kutatások, könyvtári trendek, könyvtári statisztika

A társadalmi, politikai, gazdasági változások következtében a könyvtári rendszer is hatalmas változásokon ment és megy keresztül. Nem szabad hagyni, hogy a könyvtárügyet véletlenszerűen politikai, gazdasági megfontolások sodorják egy nem kívánatos irányba. A tudatos tervezéshez, a társadalmi mozgásokat figyelembe vevő trendek felállításához könyvtártudományi kutatásokra van szükség. Nem elegendő a Nyugat-Európában szokásos módszerek ismerete, saját fejlődésünk, változásaink folyamatát is fel kell tárni, ismernünk kell. Az elmúlt hét évben sok minden történt, ami nincs leírva, az események összefüggéseit igazán nem elemezte még senki.

7. Képzés, továbbképzés

Ez az a terület, mellyel a könyvtáros szakma talán a legtöbbet foglalkozott a közelmúltban. Csapó Edit vitaanyaga, a sok hozzászólás következtében kirajzolódtott egy kívánatos fejlesztési trend, bár a képzés gyakorlatában még sok ellentmondás rejlik.

8. Könyvtári szaksajtó

A szakma öntudata, informáltsága, belső fejlődése szempontjából fontos kérdés a színvonalas szaksajtó folyamatos megjelenése. A szaksajtó alapvető gondjai anyagi természetűek, létét nem lehet pusztán a könyvtáros szakma eltartó erejére bízni.

9. Területi ellátás, avagy megyei könyvtári feladatok

Központi szabályozást, támogatást igénylő kérdések, a könyvtári rendszert erősítő, a hálózati ellátás gondolatát alátámasztó feladatok. Ellene hat az önkormányzati önállóság elve, mellette szól a gazdaságosság és hatékonyság ténye.

Feladatok, melyeket területenként érdemes szervezni:

- kistélepülések könyvellátása
- középfokú képzés, valamint a továbbképzések
- kötelempéldány beszoigáltatás lokális ellenőrzése
- könyvtárközi kölcsönzés szervezése
- lokális számítógépes hálózat(ok) szervezése
- helyismereti adatbázis kiépítése
- könyvkötészet működtetése
- stb.

Jelen anyag célja a központi szolgáltatások felsorolása, a legégetőbb gondok exponálása volt. Meggyőződésem szerint ezek a legfontosabb feladatok, melyek a könyvtári rendszer egészét befolyásolják, működésük színvonala hat a könyvtárak működésének színvonalára.

Minden feladatnál el kell dönteni:

- Ki vagy kik, melyik szervezet köteles a feladatot elvégezni.
- A feladat elvégzése profit orientált, non-profit rendszerű, avagy önköltséges.
- Önköltséges szolgáltatás esetén ki és milyen forrásból támogatja.

A döntéseknél egyetlen szempont lehet irányadó: az olvasók minél jobb kiszolgálására törekvő könyvtárak érdeke.

Biczák Péter

A rendszerváltás és a kisvárosi könyvtárak (1985–1994)

A kisvárosok helye és szerepe Magyarországon

A nyilvános közkönyvtárak az elmúlt néhány évben egyre inkább ellehetetlenültek. Ahhoz, hogy ezt a folyamatot meg lehessen állítani, szükséges annak megismerése, milyen változásokat jelentett a közkönyvtárak életében a rendszerváltás. A folyamatok objektivitása szempontjából szükséges volt egy olyan közkönyvtári csoport kiválasztása, mely a lakosság széles rétegeinek életét fogja át, s reprezentálja a könyvtári rendszert.

Közismert tény, hogy az olvasáskultúra elterjedtsége és fejlettsége nagy mértékben függ az adott település polgárosodottságától. Ma már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy ahol a polgári viszonyok nem tudtak gyökeret verni, ott a könyvtárak sem tudtak jelentős hatást kifejteni, melyet az utóbbi esztendőben megszüntetett és működését szüneteltető könyvtárak nagy száma is jelez.

Így nem lényegtelen a későbbi kutatások és feladatmeghatározások szempontjából, hogy olyan települések kerüljenek be a vizsgálatba, még akkor is, ha a polgári eszme győzelmeként jelentősen csökkent is Magyarországon a falu és város közötti különbség, ahol a könyvtárak a helyi demokrácia, a helyi kultúra szerves részét képezik. Ennek figyelembevételével két kritériumnak kellett a kiválasztás során a településeknek megfelelni:

1. 18–23 000 közötti lakosságszám,
2. városi cím.

A fentiek alapján 25 kisváros helyzetét vizsgáltam meg. Nem került be a vizsgálati körbe Hajdúhadháztéglás, mely a rendszerváltás után felbomlott, továbbá Vecsés, mivel nem emelkedett várossá.

A húszezer lakosú települések többnyire a nagyvárosoktól távol, egy-egy kisebb természeti tájegység központjaként jöttek létre. Az ország polgárosodása során ez a szerepkörük megmaradt, kisebb-nagyobb regionális központként szolgáltak. Jól szemlélteti ezt, ha megnézzük, milyen szerepet játszottak ezek a települések a Monarchia idején a századfordulón. Balassagyarmat, Komárom, Sátoraljaújhely – Nógrád, Komárom és Zemplén vármegyék székhelyei voltak. Békés, Csongrád, Dombóvár, Kalocsa, Keszthely, Kisvárd, Mátészalka, Mezőkövesd, Mohács, Monor, Paks, Szarvas és Tapolca pedig a járási szintű közigazgatás központjaként szolgáltak. A kiválasztott települések zöme, harmada tehát már a monarchia idején közigazgatási központ, mely óhatatlanul együtt járt gazdasági, regionális központi szerepkörrel, tehát a polgári középosztály létezésével. A megyeszékhelyeken kívül Hajdúnánás, Mezőtúr és Szentendre rendezett tanácsú városok voltak, ami tovább erősíti ezen kör polgári jellegét. Megállapítható tehát, hogy a huszonöt település kétharmada száz évvel ezelőtt is polgári hagyományokkal rendelkezett.

A Trianonban megkötött béke természetesen jelentősen átrajzolta az ország térképét, így szükség volt bizonyos változásokra. Ennek részeként az egyesített Komárom-Esztergom megye székhelyévé Kiskomárom helyett Esztergom lett, a város pedig járási székhelyként működött tovább. Szatmár vármegye kettészakadásával ideiglenesen Mátészalka kapta meg a megyeközponti feladatok ellátását a II. Bécsi döntésig. A Horthy-korszakban emelkedett városi rangra Csongrád, Kalocsa és Mohács.

A világháború véres átvonulása után, a kommunista párt hatalomra kerülésével új rend lépett életbe a közigazgatás területén, ahol politikai megfontolásokból a megyeszékhelyek területén jelentős átrendeződés ment végbe, mely által a települések kikerültek ebből a körből. Az új tanácsai rendszerben 18 város kapott járási szerepkört. Ezek Balassagyarmat, Békés, Csongrád, Dombóvár, Kalocsa, Keszthely, Kisvárd, Komárom, Mátészalka, Mezőkövesd, Mohács, Monor, Paks, Sátoraljaújhely, Siófok, Szarvas, Szentendre és Tapolca.

Mindezekből következik, hogy ezek a kisvárosok Magyarországon nemcsak helyi, hanem egyben területi feladatokat is ellátnak, amelyek ugyan ma már közigazgatásilag nem, de gazdaságilag és kulturálisan gócpontjai az országnak. Fejlődésük mutatója egy-egy térség felvirágzásának és hanyatlásának egyaránt. Az itt lejátszódó folyamatok egymillió ember viszonylataiba engednek bepillantást, így az itt levonható következtetések, felmerült tények, általánosítással országos szintű tapasztalat nyerésére is alkalmasak. Ezt erősíti, hogy e huszonöt település az ország szinte egész területét lefedi.

A rendszerváltás és a kisvárosok könyvtári ellátása

A jogi szabályozás helyzete

A magyar könyvtárügy jogi szabályozására elsősorban a helyzetértékelés volt a jellemző az utóbbi fél évszázadban, nem pedig az előremutató feltételrendszer meghatározása. Már az ötvenes években jelentkezett ez a tendencia. A közmű-

velődési könyvtárak rendszere 1949–1955 között jött létre állami beavatkozás révén. Az állam által alapított intézményhálózat egészen 1960-ig közvetlen állami irányítás alatt állt, szabályozására csak 1956-ban az 5. számú törvényerejű rendeletben került sor. A kisvárosok körében járási könyvtár került létrehozásra az erre kijelölt járási székhelyeken, a többiekben városi, illetve községi könyvtár kezdte meg működését. 1960-ban a tanácsokhoz kerülésükkel ezek a könyvtárak nagyobb önállóságra tettek szert. Élve a lehetőséggel az általános emberi tudást és értékeket megjelenítő alkotások beszerzésére is sort kerítettek könyvtárosaink, mely által a nyilvános közkönyvtárak teljesebben tölthették be kultúra terjesztő, közvetítő funkciójukat. Ennek elismerésére csak a hetvenes évek közepén kerül sor, akkor, amikor a Kádár-korszak kultúrpolitikája is átértékelésre került. Az első törvényi (választott országgyűlési) szabályozása 1976-ban történt meg a könyvtári rendszernek a közművelődésről szóló törvény részeként, ahol azonban csaknem kizárólag elveket fogalmaznak meg, s nem szabályoznak:

„22. § (1) *A közművelődést szolgáló valamennyi intézmény közös feladata, hogy felkeltse a művelődés iránti igényt, közreműködjék annak kielégítésében, a közművelődés eszközeit és alkalmait mindenki számára hozzáférhetővé tegye, és ezzel szolgálja a kultúra demokratizálását, a közösségi gondolkodás és életmód általánossá tételét.*

- (2) *Az intézmények feladata, hogy sajátosságaik szerint támogassák az általános műveltséghez, a szocialista életmódhoz szükséges szellemi termékek és művészeti alkotások létrejöttét, és közkinccsé tegyék a nemzeti és az egyetemes emberi kultúra, különösen pedig a szocialista kultúra eredményeit; ápolják a néphagyományokat, és terjesszék a népi kultúra értékeit.*
- (3) *Az intézmények közreműködnek az anyanyelvi műveltség és a közízlés fejlesztésében; a szocialista közgondolkodás és magatartás kialakításában; ösztönzik és segítik az egyéni és a közösségi művelődést, a művelődési szokások kialakítását és formálását.*
- (4) *Az intézmények feladata, hogy sajátos eszközeikkel támogassák a közösségi szemléletre, a közéleti részvételre nevelő amatőr művészeti, szakköri és klubtevékenység kibontakoztatását.*
- (5) *A közművelődést szolgáló valamennyi intézménynek egymással együttműködve, valamint az oktatási-nevelési intézmények munkájára támaszkodva és azt kiegészítve kell kifejtenie tevékenységét.*

23. § (1) *A művelődési otthonok és a közművelődési könyvtárak a közművelődés helyi, esetenként területi feladatokat is ellátó alapintézményei.*

- (2) *Feladatuk a dolgozók, a helyi lakosság és különösen az ifjúság művelődési igényeinek fejlesztése, és változatos szolgáltatásokkal való kielégítése. Művelődési közösségeket hoznak létre; sajátosságaiknak megfelelő nevelő tevékenységet fejtenek ki; ösztönzik és segítik az egyéni művelődést és önképzést; fejlesztik az olvasási kultúrát, szervezik a szabad idő kulturált eltöltését; helyet adnak a csoportos és egyéni művelődési kezdeményezéseknek.*
- (3) *A művelődési otthonok és a közművelődési könyvtárak segítik az oktatási-nevelési intézmények kulturális nevelőmunkáját; közreműködnek a felnőttoktatás helyi feladatainak megoldásában; szervezik az amatőrmozgalmat, a szakkörök, önművelő körök, tanfolyamok, művelődési, illetőleg ifjúsági klubok munkáját,*

ösztönzik azok létrejöttét. Segítik a helytörténeti kutatásokat és a honismereti mozgalmat.

- (4) Alkalmazkodva a helyi sajátosságokhoz, ápolják és felhasználják az értékes helyi hagyományokat, közreműködnek a közművelődési tevékenység új módszereinek kialakításában és elterjesztésében.
- (5) A közkönyvtárak egymással is együttműködve – a lakóhelyi, oktatási, munkahelyi, szakmai és tudományos igényekre figyelemmel – népszerűsítik és rendelkezésre bocsátják a kultúra írásban vagy más módon rögzített alkotásait.”

A tényleges szabályozás most is, mint a szocialista diktatúra minden terén felülről vezérelten, tehát rendeleti úton több lépcsőben történt. Könyvtári törvényként fogalmazódott, de az országgyűlés kihagyásával született meg az 1976. évi 15. törvényerejű rendelet az Elnöki Tanács közreműködésével, melyet kiegészített a végrehajtásra kiadott 17/1976 MT. és az 5/1978. KM. rendelet.

A közkönyvtár feladatát így határozták meg bennük:

„Tvr. 6. § A könyvtár feladata, hogy tevékenységi körében

a) közreműködjék az általános művelődési igények állandó fejlesztésében és kielégítésében, a szocialista tartalmú általános művelődés terjesztésében és gyarapításában, a szocialista világnézet, életmód és ízlés fejlesztésében, az általános, a szakmai, a politikai és a világnézeti tájékozódásban, valamint a szabad idő hasznos eltöltésének megszervezésében;

b) részt vegyen a termelési, a kutatási, a fejlesztési, a tervezési, a közművelődési, az oktató-nevelő és a tanulmányi, valamint az igazgatási tevékenység szakirodalmi igényeinek kielégítésében, és e körben tájékoztatást nyújtson;

c) megőrizze és hozzáférhetővé tegye azokat a könyvtári anyagokat, amelyek az egyetemes, a nemzeti és nemzetiségi kultúra, valamint a tudományos kutatások szempontjából jelentősek.”

Az ekkor megfogalmazottak rendelkezések, az azóta eltelt húsz esztendőben bár kissé módosulva, máig is érvényben vannak. A rendszerváltás tehát a könyvtárak szakmai-jogi szabályozását szinte észrevétlenül hagyta, azt csak perifériás szemlélettel módosította.

Sokkal jelentősebb a változás, ha a kérdést a fenntartói oldal felől közelítjük meg. Nyilvánvaló, hogy a szocialista rendszer idején a tanácsai közkönyvtárak, mint intézmények tulajdonosa az állam volt. Ebből adódik, hogy a ma érvényben lévő könyvtári szabályozás is erre épül. 1990-ben a rendszerváltás e téren radikális változást eredményezett, hiszen az önkormányzati törvény rendelkezése alapján

„107. § (1) Az állam tulajdonából az önkormányzatok tulajdonába kerülő vagyontárgyak köre a következő:

d) a tanácsok kezelésében, illetőleg tulajdonosi irányítása alatt álló oktatási, kulturális, egészségügyi, szociális, sport és egyéb intézmények vagyona;”, ezzel a könyvtárak tulajdonosává a helyi önkormányzat vált. Ugyanez a törvény az önkormányzat feladatává teszi a kulturális alapellátás biztosítását¹, felettébb nagy általánossággal. Sokan úgy vélik, hogy semmi nem történt, hiszen korábban is a tanácsok felügyeltek rájuk, s utódjaik, az önkormányzatok sem tesznek mást. De alapvetően más a helyzet. A szocialista rendszerben a tanácsok, és így rajtuk

keresztül a könyvtárak egyaránt az állami költségvetés és kiadás szerves részét képezték. Az önkormányzatiság alapja ezzel szemben az önálló gazdálkodás.

„77. § (1) Az önkormányzat közszolgáltatásokat nyújt. Saját tulajdonnal rendelkezik és költségvetési bevételeivel, kiadásaival önállóan gazdálkodik.

(2) Az önkormányzatok költségvetése az államháztartás része, ahhoz teljes pénzforgalmával kapcsolódik. Az önkormányzati költségvetés az állami költségvetéstől elkülönül, ahhoz az állami támogatásokkal és más költségvetési kapcsolatokkal kötődik.”²

Saját bevételekkel rendelkezik, melyekhez állami normatíva társul, ami első sorban a közfeladatok ellátásának garantálását van hivatva szolgálni. A könyvtárak fenntartásából az állam észrevétlenül szinte, de még 1991-ben kivonult, jelenléte kezdettől fogva jelképes az önkormányzati könyvtárak esetében. A feladatvállalását az államnak a jelképesen megfogalmazott kulturális célú normatíva jelképezi. A költségvetési törvényben elfogadott normatív támogatás 1991-ben 100 Ft/lakos, 1992-ben 200 Ft/lakos, 1993-tól pedig 250 Ft/lakos összeget tett ki, melyben a művelődési, művészeti és közgyűjteményi támogatás egyaránt szerepel. Könnyen kiszámítható ennek alapján az egyes településekre jutó támogatás mértéke. Ez az összeg településenként nem éri el a könyvtárra fordított kiadások 25%-át.

A rendszer- és tulajdonosváltás eredményeként a jogi szabályozás elavulttá, korszerűtlenné vált. A kulturális jogszabálygyűjteményekben nemegyszer azt a megjegyzést találjuk: „idejétmúlt rendelkezést is tartalmaz”³. Az 5/1978. KM. rendelet, mely a könyvtári rendszer szervezetéről és működéséről rendelkezik, bár de iure érvényben van, de facto érvényét veszítette az önkormányzatok önállóvá válásával. Az a tény, hogy az egyes könyvtárak milyen viszonyban állnak egymással, csak a könyvtárosok képzeletén múlik, s ugyanez állapítható meg a szakmai felügyeleti oldalt nézve is.

Összegezve megállapítható, hogy bár a rendszerváltás békén és helyén hagyta a könyvtári szakmai rendelkezéseket, az önkormányzatiság bevezetésével ezek a gyakorlati életben jelentős részben érvénytelenekké váltak, a könyvtári szakma azzal és a nélkül működik, ami állapotukat és létüket veszélyezteti.

A könyvtári alapellátás

Az állomány

A könyvtári munka hatékonyságát jelentős részben befolyásolja, hogy milyen körülmények között végzi munkáját: milyen méretű könyvállománnyal rendelkezik, mekkora területen és hány helyen vehetik igénybe szolgáltatásait, illetve hogy hányan bonyolítják le, végzik az olvasók kiszolgálását.

Már a korábban tárgyalt részekből kitűnt, hogy a kiválasztott települések a magyar könyvtári rendszer középfokú központjai, amelyek egy adott régió könyvtári ellátásáról is hivatva vannak gondoskodni. A mai szűkülő világban, ha áttételesen is, de ez a szerepkör fokozódik. Ebből következik, hogy ezeken a településeken közép méretű könyvtárakat kell találnunk. S valóban, 1985-ben már a 25

városban több mint 2 milliós dokumentumállományt találunk, amely 82 637 kötetet jelent átlagban könyvtáranként. A vizsgált időszak végén ez a szám 98 410 kötet átlagban, ami 2 460 242 dokumentumnak felel meg, a növekedés 10 év alatt közel négyszázezer (394 320 db). Az ilyen méretű állomány szükségessé teszi, hogy ezeken a településeken differenciált szerkezetű könyvtárak működjenek.

Ha az állomány nagyságának mértékét vizsgáljuk, látható, hogy 1992-ig a növekedés folyamatos, s különösen dinamikus annak az első időszakában. Ugyanakkor elég rapszodikus ez a kép, aminek önkormányzati döntés áll a háttérében. 1992-es esztendőben ugyanis jelentős kiugrást tapasztalhatunk Mezőtúr esetében, ami sok esetben torzítani fogja a későbbiekben is a képet. Megnézve az ezt megelőző és követő évek adatait akkor 1991-ben 90 136 kötetes állományt találunk, 1992-ben 250 829 darabos a tárolt dokumentumok száma, igaz, ekkor 20 helyen oszlik el az állomány, a korábbi kilenc, s az azt követő hét kiszolgáló hely helyett, s ebből következik az a tény is, hogy 1993-ban 81 486 kötet szerepel Mezőtúr közkönyvtári ellátásában. Ha ezt a tényt figyelembe vesszük és korrigáljuk az adatsort, akkor jól látható, hogy 1990 után a növekedés minimálissá válik, a mértéke négy év alatt alig érte el a 3%-ot.

Ha az egyes könyvtárak adatait külön vesszük vizsgálat alá, első pillantásra szembe tűnik, hogy Szigetszentmiklós az egyetlen város, amely kisméretű könyvtári ellátással rendelkezik. 1985-ben 29 040, 1994-ben is csak 32 497 db tartozott a közkönyvtári alapellátásba. A többi 24 városban viszont ténylegesen is közép-kategóriájú könyvtári szolgáltatás működik. 14 város esetében az állomány nagysága meghaladja a 75 ezret, ezen belül haté a 100 ezret 1985-ben. Tíz esztendővel később már csak 7 városban nem érte el a dokumentumállomány a 75 ezres határt, s megduplázódott azoknak a településeknek a száma, ahol 100 ezer fölé emelkedett a könyvtári anyagok példányszáma.

Alapterület

A polgárosodással fontos szemponttá vált, hogy a könyvtár olyan hely legyen, ahol a szolgáltatást igénybe vevő jól érzi magát, ne legyen túl zsúfolt, legyen tere a könyvbarátoknak. Ez a felismerés vezérelte azokat, akik a családi könyvtár kialakítására tették le voksukat. Vajon mennyire felelnek meg ezeknek az elvárásoknak a kisvárosok könyvtárai? 1985-ben a 25 városban 14 769 m²-en várták a könyvtárak az olvasni, kikapcsolódni vágyókat, ami 140 állományegység/m² tárolási indexnek felel meg. Ez az alapterület ugyanakkor 154 szolgálati helyhez tartozott, melyből a legnagyobb részt a dél-alföldi városok: Csongrád (18), Mezőtúr (14), Kalocsa (10), továbbá Mezőkövesd (10) és Tapolca (10) tettek ki.

Ha az alapterület változásait nézzük, akkor 1992-ig folyamatos növekedést figyelhetünk meg. Feltűnő az a tény, hogy a rendszerváltás közeledésével, amikor a helyi polgárság kényszerítő erőként hatott jó néhány tanácsi vezető működésére, mennyivel megugrott a könyvtárak bővítése. Jó példa erre Kisvárda, ahol egy százötvenéves, romos állapotban is egykori szépségét őrző egykori bank épület menekült meg a városi lakók felháborodása nyomán a polgárvédelmi gyakorlat keretében tartandó lebontás alól, s vált a felújítás után a Városi Könyvtár otthonává, díszére a város főterének. Ez időszakban kapott új helyet Balassa-

gyarmat, Balmazújváros, Monor, Tapolca, a már említett Kisvárdra, s ekkor bővül jelentősen a szigetszentmiklósi könyvtár is. (84 —> 232 m²). A rendszerváltást követően azonban ezt a fejlődést mintha elválták volna. Különösen akkor látszik ez, ha Mezőtúr esetében ismét figyelembe vesszük az adminisztratív intézkedés hatását (1991-ben 736 m², 1992-ben 1540 m², 1993-ban ismét 731 m²). Ebből joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az újonnan megalakult önkormányzatok fejlesztési koncepciójába nem került be a könyvtárak ügye, erejükét az infrastrukturális helyzet javítása, csatornázás, út-, gáz-, vízműépítés, továbbá iskolafejlesztés kötötte le. Ezt segítette elő a központi kormányzat magatartása, amely törölte a magyar könyvtárügyet programjából, megtorpedózva ezzel a helyi, jó szándékú kezdeményezéseket is.

Mindenesetre azért elmondható, hogy a tíz éves periódus végére valamit enyhült a könyvtárak zsúfoltsága (118 állományegység/m²).

Az egyes városok adatait szemlélve 1985-ben Paks és Sátoraljaújhely esetében haladta meg a könyvtári ellátás alapterülete a 1000 m²-es nagyságot, 700–1000 m² között 5, 500–700 m² között 7, 500 m² alatt pedig 11 városban működtek a könyvtárak. Tíz esztendővel később már nyolc város, Balmazújváros, Kisvárdra, Mezőkövesd, Monor, Paks, Sátoraljaújhely, Szentendre és Tapolca városokban várta 1000 m²-nél nagyobb területű ellátás a könyvtárba járókat, további kilenc városban működtek 700–1000 m² közötti alapterülettel a közkönyvtárak, négyé 500–700 m² között üzemelt, s megint csak négy városban, Budaörsön (345 m²), Hajdúnánáson (423 m²), Oroszlányban (438 m²) és Szigetszentmiklóson (232 m²) nem érte el az 500 m²-t.

Szolgálati helyek száma

A területi növekedés egyben a centralizáció irányában hatott, mivel ugyan ezen időszakban harmadával csökkent a szolgálati helyek száma. Az összehasonlító grafikonon érzékelteti a két folyamat ellentétes irányát. 1986-tól folyamatosan apadt a szolgálati helyek száma egészen 1992-ig, amikor is a mezőtúri intézkedés hatására (20 szolg. hely) kiugrást tapasztalunk, ami azonban elfedi csak a csökkenő folyamatot. A csökkenés üteme a valóságban csak 1993–1994-ben mérséklődött, hiszen még vannak olyan fiókok, amelyek egyelőre ideiglenesen, valószínűleg azonban örökre zárva maradnak. A csökkentés mögött nemegyszer gazdasági megfontolás állt, hiszen kevesebb helyen kell fűteni, világítani, bért fizetni, s a forgalmi mutatók alapján is igazolható, hogy ezeknek jelentős részének megszüntetése semmilyen fennakadást nem okozott az adott településen, így megszüntetésükre joggal került sor. Sajnos azonban olyan fiókkönyvtárak is áldozatul estek a „racionalizálási” folyamatnak, amelyek jó forgalmat bonyolítottak le, mint például Kalocsa esetében a lakótelep ellátásában résztvevő fiók.

Könyvtárosok

Az ellátó háttér vizsgálata nem lenne teljes, ha megfeledekeznénk azokról, akik ezt a könyvtári rendszert működtetik a mindennapok során, a könyvtárosokról.

Ha megnézzük az önkormányzati, korábban tanácsi könyvtári statisztikákat, könnyen zavarba jövünk, ugyanis a különböző korok eltérő szempontok alapján mutatták ki a könyvtárakban foglalkoztatottakat. A szocialista érában a legfontosabb információ az volt, hogy hány embert alkalmaznak a könyvtárakban. Az 1985–1989 között a 25 városban több mint 300 embert foglalkoztattak a könyvtári ellátásban. A két szélső ebben az időben eléggé távol esik egymástól, hiszen míg Szentendrén, ahol a Pest Megyei Könyvtár található, 42 embert alkalmaztak, addig az ugyancsak Pest megyében található Szigetszentmiklóson csak 2 fő szolgálta a hasonló nagyságú település olvasóinak ellátását, természetesen sokkal szerényebb méretekben. A rendszerváltást követően a főfoglalkozású könyvtárosok szerepelnek a foglalkoztatottak rovatában. 1990–1993 között 265–257 között mozgott a könyvtárosok száma. Ami egy állandósult könyvtárosi létszámra utal. Egyéni adatgyűjtéseim során, mivel országos statisztikai füzet az 1986-os évre vonatkozóan nem jelent meg, arra derült fény, hogy 261 fő könyvtárost alkalmaztak összesen a könyvtárakban a rendszerváltás előtt négy esztendővel. Ami egyben azt is erősíti, hogy a rendszerváltás nem befolyásolta nagyobb mértékben a könyvtárak szakember ellátottságát. Ezt igazolja a kutatási periódus utolsó esztendejének adata is, amelyben már csak a napi nyolc órában alkalmazott könyvtárosokat kellett feltüntetni, s ez adat 253 fő könyvtáros jelenlétét adja.

- Ezeknek az adatsoroknak az alapján a következő megállapításokat tehetjük:
- A könyvtári állományt tekintve ezek a kisvárosok középpontjába kerülő könyvtári ellátással rendelkeznek, ami alkalmassá teszi őket egy-egy régió könyvtári alapellátásának biztosítására, bázis könyvtárakként való működtetésre.
 - A könyvtári alapterület növekedése az esetek többségében megteremtette a korszerű, színvonalas ellátás lehetőségét, ugyanakkor látnunk kell, hogy a rendszerváltást követően ez a folyamat megakadt, az ilyen irányú fejlesztésből a könyvtárak kimaradtak.
 - A rendszerváltást megelőzően és azt követően megközelítőleg állandó volt a könyvtárosi munkakörben alkalmazottak száma, ami átlag 10 könyvtárost jelent városonként. Ez a létszám szükséges korszerű könyvtári szolgáltatás megteremtéséhez és üzemeltetéséhez.

Állománygyarapítási tapasztalatok

A könyvtári alapellátás vizsgálatok már fény derült arra, hogy az állomány növekedésének üteme a '90-es évekre lelassult. A folyamat megértéséhez meg kell ismernünk a könyvtárak állományalakító tevékenységét.

1985–1994 között közel felére csökkent a könyvtárak által beszerzett dokumentum szám. (1985-ben 134 416 db, 1994-ben 68 295 db) A tíz év folyamán szinte végig folyamatosan csökkenő számban tudták újdonságokkal gyarapítani állományukat a kiválasztott települések könyvtárai, két esztendőt kivéve. 1987-ben azonban érdekes ellentmondásra bukkanunk, amely nem befolyásolja ugyan az állomány növekedésének tényét, ám a későbbi viszonyításunknál figyelembe kell vennünk. Ez a tény pedig a következő: Balassagyarmaton ebben az esztendőben az állomány növekedése összességében 39 444 kötet volt, ami igen nagy

szám maga is a többi 25 városhoz viszonyítva, ugyanakkor a Madách Imre Városi könyvtár gyarapodása 4400 kötet volt(!). A csökkenő tendencia 1985-től kezdve folyamatosnak mondható, amit csak 1992-ben sikerül megállítani egy nagy mértékű beavatkozás révén.

Mi okozta azonban azt, hogy az elmúlt 10 esztendő folyamán ilyen méretűvé vált a visszaesés a gyarapítás során? A válasz nem egyszerű. Egyrészt új dokumentumtípusok jelentek meg a könyvtárakban, amelyek a kor igényeit igyekeztek nyomon követni, mint a video, a CD-lemezek és nem utolsósorban a CD-ROM-ok, ami a számítógépes információellátás legolcsóbb hordozójává vált. Ezeknek a típusoknak az árai jóval magasabbak a hagyományos könyvtári dokumentumokénál. A második összetevő a gazdasági válság begyűrűződése a könyvtárakba, ami nemcsak a fenntartási, hanem a működési oldalon is jelentkezett.

Bár néhány viszonyítás történt az utóbbi időben, e kérdéskörrel a könyvtári szakma még nem foglalkozott kellő mértékben, s e problémakör beható vizsgálata nélkül nem érthető meg a rendszerváltás hatása a könyvtárakra. A valóságghú megközelítés érdekében a 25 város összesített adatai kerültek általánosításra, ami kiegyensúlyozza az egyes városok eltérő gyűjtőköri szempontjait. Torzítja a képet természetesen az egyéb közlőrendszerek beépülése a könyvtári dokumentumok körébe, ám ezek napjainkra szerves részét képezik a könyvtári munkának.

Az egy dokumentumra jutó költség az elmúlt tíz esztendőben jelentősen megemelkedett. Milyen inflációs hatás érvényesült e téren? 1985–1988 közötti időszakban az előző évhez viszonyított árnövekedés, átlagos infláció 8% körül mozgott. A rendszerváltást megelőző időszakban az infláció meglendült, az 1988-as 8%-os szintet a következő évben 17%-os, 1990-ben pedig 56%-os növekedés követte. Nem véletlen tehát, hogy ez időszakban a beszerzett dokumentumszám mintegy harmadával esett vissza, a 4555 db-os átlagszámról 3068 darabra. A

rendszer váltást követő időszakban sikerült stabilizálni az infláció mértékét 30%-os (!) szinten. Ám akárcsak 1990-ben, 1994-ben is, amikor az országgyűlési és önkormányzati választásokat tartották, az infláció mértéke ismét fellendült 50 százalék fölé (55%). Feltűnő, hogy a kormányváltás idején mennyire megugranak a könyvtári dokumentumok árai. Tíz év alatt egy állományegység beszerzési összege 51,50 Ft-ról 459,50-re emelkedett, amit tovább növel az a tény, hogy 1993-tól a könyvek is általános forgalmi adó alá esnek, ami előbb 6%, majd 10%, s napjainkra 12%-os adókulcsba kerülést jelent. Egyéb dokumentumtípusok esetében az ÁFA-kulcs 25%, ami azonban a beszerzett dokumentumok arányában tovább növeli a 459,50 Ft-os átlag költséget. Az, hogy felére esett vissza a beszerzett állományegység száma, nem utolsó sorban annak a folyamatnak volt köszönhető, amely tíz év alatt több mint megkilencszerezte a beszerzési árakat. (S akkor még nem is tudjuk, hány könyvet szereztek be a könyvtárak kedvezményesen!)

Ezzel párhuzamosan meg kell nézni, hogyan is alakult a beszerzési keret összege az elmúlt tíz esztendő folyamán. Hasonlóan a dokumentumok árának növekedéséhez, itt is emelkedő tendenciát tapasztalunk. 1985-ben átlagban 5377 dokumentumért 277 121 Ft ellenérték szükségeltetett, míg 1994-ben a 2732 dokumentumért már 1 255 342 Ft-ot fizettek a könyvtárak átlagban. A szocialista rendszer válságának előestéjén a beszerzési összeg csak kis mértékben emelkedett, illetve szinten maradt az 1985–87-es évek viszonylatában, a nagyobb arányú növekedés csak ez után indult be, azonban nem volt képes már ekkor sem nyomon követni a dokumentumok áraiban jelentkező inflációt. A beszerzési keret növekedési rátája az előző év viszonylatában a tíz év folyamán csak két esetben haladta meg a dokumentum árindexének növekedésének színvonalát. 1988-ban azonban csak mérsékelni tudta a beszerzett állományegység csökkenésének ütemét, s a 15%-os növekmény állandósulása fokozta annak lemaradását, hiszen mélyen alatta maradt a 30–50%-ot meghaladó beszerzési ár inflációs mértékének. 1992-ben azonban az önkormányzatok nagy része felismerte a helyzet tartóhatatlanságát, s jelentős áldozatot hozott a kedvezőtlen tendencia megállítására, időleges sikerrel. Hosszú évek óta ekkor emelkedett először a beszerzett dokumentumok száma, amihez hozzájárult, hogy a beszerzési keret az előző évit 78%-kal (!) haladta meg. Az egyszeri beavatkozás azonban nem oldhatta meg a problémát, így 1994-ben az állománygyarapítás terén sikerült áttörni az 1991-es mélypontot (2732 db/város). Utolsó megjegyzésként még egy összehasonlítás. A beszerzési keret növekedése szemben a korábban említett 911%-os árnövekedéssel a vizsgált tíz évet tekintve csak 433%-ot tett ki. Amennyiben ezt a folyamatot nem sikerül megállítani, akkor a városok könyvtári ellátása eléri azt a kritikus pontot, amely után már a számukra megfogalmazott szakmai követelményeknek nem tudnak eleget tenni, nem lehetnek bázisai egy új tudós generáció kitermelésének, a szellemi tőke és érték közvetítésének. A visszaesés egyrészt fokozott terhet fog jelenteni annak a néhány központi könyvtárnak, amelyek ezt feladatuk kapják, s amelyek képtelenek lesznek feladatuk ellátására, olvasók kiszolgálására a jelentős teheráthárítás miatt.

A rendszerváltás nem kényeztette el a könyvtárakat annak ellenére sem, hogy jó néhány településen sikerült kulturált emberi körülményeket teremteni a városok olvasó polgárai számára. Jelentősen romlottak azok a tárgyi feltételek, amelyekkel a könyvtár kifejti hathatós kulturális tevékenységét. A jóléti szocia-

lizmus támogatási rendszerének összeomlása veszélybe sodorta a szerzeményező tevékenységet, ezáltal fokozza az egyes régiók közötti különbségek növekedését, azoknak lemaradását, s közvetve rontja egy adott térségnek a felzárkózásra való esélyét is.

Visszatérve az egyes könyvtárak gyarapítási szintjére. 1985-ben három könyvtárnak nyílt mód tízezres tétel fölötti gyarapításra, további hét könyvtár esetében haladta meg a beszerzés szintje az 5 ezres példányszámot, s csak 5 városban nem sikerült elérni a háromezres szintet, ami a kisvárosok 20%-át tette ki. A fordulat 1989-ben következett be, ekkorra már 11 város, a kiválasztott települések közel fele már a 3 ezres példányszám alá került, ami a rendszerváltást követően 68–76%-ra emelkedett, a 18–23 ezer lakosú települések kétharmada, háromnegyede tartozott már ebbe a körbe. A helyzet tragédiáját fokozza, hogy az 1992-es esztendőt kivéve a városok felében még a 2 ezres példányszámot sem érte el az évi gyarapodás mértéke.

Amennyiben e téren nem történik javulás, változás, a jelen kutatási eredményei kimaradnak a könyvtárak szakmai ellátó tevékenységéből.

Szivák Gábor

Jegyzetek

- ¹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról 8. §
Kihirdetésének időpontja: 1990. aug. 14.
Hatálybelépésének időpontja: 1990. szeptember 30.
- ² uo. 77. §
- ³ A könyvtári munka jogi szabályozása /Szerk. Déry Péter – Budapest: Rejtjel, 1994. 9. p.

(folytatása következik)

A könyvtári együttműködés néhány sajátos vetülete

Az együttműködés különböző formái finom pókháló módjára át- meg átszövik a hagyományos könyvtári funkciók világát; az újabb technológia pedig újabb kooperációs tevékenységet szül: az elektronikus pókháló, a World Wide Web részben ennek a lenyomata.

A könyvtári együttműködésről általános jellemzőként elmondható, hogy formái változatosak, természeteseek és kötelezők. Változatosak, mert együtt lehet működni más könyvtárakkal, intézményekkel vagy magánszemélyekkel és módzatai a lokalitástól a nemzeti összefogásig terjednek. Idővel persze egyes formák elsorvadnak, és átadják helyüket más együttműködésnek, ahogy például a gépesítés számtalan új kooperatív formát gerjeszt. A nemzetközi összefogással kap-